

УДК 78.03:377.6:376.744:371.515.5

Катерина АНТОНОВА,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОЇ ШКОЛИ М.В. ЛИСЕНКА

Стаття присвячена устрою першої в Україні музично-драматичної школи М.В. Лисенка, зокрема демократичності умов одержання освіти представникам національних меншин.

Ключові слова: музично-драматична школа, М. Лисенко, громадська позиція, громадська діяльність, мистецькі заклади освіти, національна школа, етносередовище, національні меншини.

Статья посвящена устройству первой в Украине музыкально-драматической школы Н.В. Лысенко, в частности демократичности условий получения образования представителями национальных меньшинств.

Ключевые слова: музыкально-драматическая школа, Н. Лысенко, гражданская позиция, гражданская деятельность, учебные заведения культуры, национальная школа, этносреда, национальные меньшинства.

The article is devoted to structure of the Lysenko's first Musical and Drama School in Ukraine, in particular, to the possibility of obtaining education by the representatives of national minority.

Key words: Musical and Drama School, Mykola Lysenko, the public position, the public activity, educational institutions of art, The National School, the ethnic environment, national minorities.

Микола Віталійович Лисенко відомий широкому загалу, перш за все, як композитор, диригент і педагог, а також як піаніст, етнограф і громадський діяч. Як бачимо, поле діяльності композитора широке, але окремі його вектори висвітлені науковцями не рівномірно і вивчені не з однаковою глибиною. Найбільше літератури можна знайти про Лисенка-композитора (навіть із аналізом його окремих творів), диригента та педагога. А от громадська позиція, а отже і громадська діяльність М.В. Лисенка, без якої, на нашу думку, не можна в повній мірі висвітлити питання впливу на мистецьке середовище Києва та на формування наступного покоління діячів української культури, на сьогодні є недостатньо дослідженою. А, між тим, ця сфера його життя так чи інакше вплинула на всі інші. В тому числі – на Лисенка як педагога і директора Музично-драматичної школи.

Незважаючи на те, що лисенкознавці (Д. Ревуцький, В. Щербаківський, В. Андрієвський, Л. Архімович, М.Гордійчук, Л. Корній, Т. Булат, Р.

Скорульська, Т. Філенко, О. Козаренко, Л. Пархоменко, Д. Садовнікова та ін.) активно звертаються до архівних документів, однак менш дослідженими залишаються фонди, які містять інформацію щодо мистецької, громадської та педагогічної діяльності композитора.

Вагомою джерельною базою даного дослідження є документи архівів м. Києва. Зокрема – Центрального державного історичного архіву М. Києва (ЦДІАК), Науково-галузевий архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського (НГА ІМФЕ), а також Інститут рукописів Наукової бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ).

З часів свого заснування музично-драматична школа М.В. Лисенка стала осередком популяризації національної та світової культури. Загальна творча атмосфера у цьому навчальному закладі сприяла створенню етносередовища, що виховувало у молоді інтерес і повагу до українського культурного надбання та

прагнення до його творчого засвоєння [16, с. 62-63].

Школа Лисенка була демократичним навчальним закладом, адже «давала право навчання для осіб всіх станів і національностей, жінкам і чоловікам, які склали вступні іспити» [3, с. 620].

Як згадував у своїх спогадах один із учнів М.М. Старицької по класу української драми у музично-драматичній школі – Прохор Коваленко, «М. В. Лисенко старанно підбирав як склад педагогів, так і учнів своєї школи, і не тільки за фахом, а й за морально-етичними якостями. Це повинні були бути люди, які беззавітно любили мистецтво і здатні були при потребі поступитися своїми особистими інтересами для загальногромадського добробуту» [3, с. 621].

Деякі талановиті учні, що приїжджали вступати до школи з інших населених пунктів і не мали притулку в Києві, певний час мешкали у квартирі директора, яку він винаймав для себе і своєї багатодітної родини. М. Лисенко особисто опікувався такими учнями. Про це теж свідчить П. Коваленко: «Плата за навчання була встановлена 100 крб. за рік. Деяким незаможним учням робилась персональна знижка, а дехто, як наприклад, автор цих рядків, будучи робітником і не маючи потрібних коштів, учився зовсім безкоштовно. <...> У розмові на цю тему Микола Віталійович сказав мені: «Ну що ж, як станете колись артистом, будете добре заробляти, то сплатите цей борг школі або віддасте тим, хто нуждатиметься, а зараз учіться так» <...>

А нинішній професор співу М.В. Микиша¹ не тільки вчився безкоштовно, він навіть був на повному утриманні в сім'ї М.В. Лисенка» [3, с. 622]. Він навчався академічного співу у Музично-драматичній школі М.В. Лисенка в класі Олександра Мишуги, «професора співу сольового й оперного» [8]. У листі до І.Л. Шрага від 8 червня 1905 р., турбуючись про долю талановитого хлопця, М. Лисенко пише: «Є в моїй школі молодик-співець з дуже добрим голосом, героїчним тенором. М. на прізвище, з Миргорода, Полтавської губ[ернії]. <...> Йому належить одбувати солдатчину; щоб її зменшити, то він, сердешний, за вакац[ійний] час готується од ранку до смерку, щоб на осінь здати іспити за 6 клас. Але є ще й друга комбінація. Певний Добродій Кочура <...> хоче його усиновити, щоб, мавши його за єдиного сина, не дати у москалі. <...> Дак треба знати, чи можна це діло завести на основі всього того, що я Вам розказав, <...> і як це зробити» [6].

Сам же П. Коваленко також деякий час проживав у домі композитора, про що свідчать

його спогади: «... коли розвалилася халупа, в якій жила моя сім'я з малою дитиною, Микола Віталійович запропонував мені оселитися в його квартирі, де я прожив літо 1910 року» [3, с. 622].

В одному з листів до дітей М. Лисенко запитує: «Чи студент – єврей, поселився вже в кабінеті?» [4]. Хоча нам невідомо, про кого саме йде мова в даному випадку, але це коротке речення все ж надає ще одне додаткове свідчення про подібне ставлення композитора не тільки до учнів своєї школи, а й до молоді Києва взагалі.

На жаль, на сьогодні матеріали, які збереглись відносно Музично-драматичної школи М.В. Лисенка, висвітлюють постаті лише небагатьох вихованців цього навчального закладу. Нещодавно знайдено документи, які знайомлять нас з іще одним учнем школи і свідчать про серйозність і небайдужість її директора до окремих юних вихованців. Це – лист М.В. Лисенка щодо учня Арона Израєлевича Меля, відносно втрати паспорта останнього: «Предъявитель сего Аронъ Мель состоитъ ученикомъ моей Музыкально-драматической школы по классу драматического искусства; документы его (паспортъ) были приложены вместе с ходатайствомъ школы о разрешении ему права жительства в Киеве и поданы на имя Господина Губернатора; право жительства были ему разрешены, документы же его (паспортъ) не возвращены обратно» [14].

Пізніше, через два місяці А. Меля було заарештовано і звинувачено у приналежності до Української Революційної партії і у перевезенні до Києва «нелегальних видань» [13].

Якщо співставити факт зникнення паспорта цього студента і його ув'язнення, яке відбулося незабаром після цього, можна припустити, що документ А. Меля міг «загубитись» не випадково. Адже у листі начальника Київського Охоронного Відділу до Начальника Київського Губернського Управління від 6 жовтня 1905 р. зазначається: «[...] корзину с нелегальными изданиями, обнаруженными по обыску в квартире [...] Владимира Михайловича СТРАШКЕВИЧА, – привезъ къ последнему по поручению Виктора ЧЕХОВСКАГО, мещанинъ <...> Аронъ Израилевичъ МЕЛЬ, каковой и предназначался къ аресту в день задержания Чеховскаго, но за выгнаниемъ изъ Киева задержанъ не былъ» [13]. Отже, на момент розгляду питання про надання дозволу А. Мелю проживати у Києві (за поданням з цього приводу документів студента), вже могло «витати у повітрі» рішення про його арешт. Але за браком документальної бази, яка збереглась до нашого часу, і, як наслідок цього,

значні прогалини у ході тогочасних подій, ми не знаємо дати арешту В. Чеховського, тому ймовірно, це припущення назавжди залишиться під знаком питання.

Отже, школа М.В. Лисенка була доступною і для дітей інших національностей та віросповідань. Окремо, торкаючись цієї теми, варто розглянути, так би мовити, «єврейське питання», якому педагог присвятив не один рік свого життя.

Перш, ніж аналізувати характер діяльності М. Лисенка щодо учнів-євреїв, є доцільним розібратись у загальному становищі представників цієї нації, які проживали у Російській імперії у XIX – на поч. XX ст.

Найхарактернішою рисою життя «російських» євреїв першої половини XIX ст. була їхня ізольованість від навколишнього світу. Законодавство могутньої імперії «подбало» про те, щоб євреї, які перейшли під владу її царя після розподілу Польщі, за своїм способом життя, релігією, мовою та національним одягом стали чужорідним елементом у державі.

Перші утиски, яких зазнала єврейська нація від російської влади, стосувались місця їх проживання, мови, релігії та освіти.

У квітні 1835 року цар Микола I підписав чергове «Положение о евреях». В ньому вводились нові обмеження щодо їхнього проживання: міста Київ, Севастополь та Миколаїв стали для «іногородців» забороненою зоною; у внутрішні губернії було дозволено приїжджати у справах, на короткий час, і лише купцям першої гільдії. У ділових паперах було припустимо користуватись російською, польською чи німецькою мовами – аби не єврейською. Заборонялось також будувати синагоги поблизу православних церков, а діти могли навчатись тільки там, де їх батькам було дозволено проживання [1].

В період з 1859-1861 р. тільки ті євреї, які отримали вищу освіту, мали право оселятися по всій території Росії. Саме територіальна обмеженість, відносна свобода у виборі професії та інші утиски російських євреїв призвели до того, що здобуття вищої освіти закріпилося у свідомості більшості представників цієї національності як одна з найвищих цінностей [1].

Саме тому кількість євреїв, які поступали у вищі навчальні заклади, почала швидко збільшуватись. 60-ті рр. XIX ст. були ознаменовані початком процесу модернізації нації російських євреїв. Зустрічаючи, у більшості випадків, з боку батьків категоричний опір у прагненні до просвітництва, молодь виїжджала

без засобів до існування зі своїх містечок і сіл з метою здобуття вищої освіти [1].

В результаті, кількість студентів-євреїв у міських навчальних закладах часто сягала 50%. Їхньою метою, безперечно, були знання, а також диплом, який надавав право проживати всюди на території великої імперії і служити в будь-якому відомстві.

М.В.Лисенко у листі до своєї учениці по Інституту шляхетних дівчат – І. Андріанопольської писав: «В моєму класі фортепьяно є кілька талановитих п'яністів і п'яністок <...> з племені Ізраїля. <...> Іудеї беруться дуже охоче й зятятно до роботи, та до того мають і відповідний темперамент, от для того вони й перед ведуть в артизмі [виконавстві]» [7].

У 80-х роках кількість євреїв в окремих навчальних закладах сягає 75%. Ця тенденція викликала незадоволення у російському суспільстві. Реакцією на неї в кінці 1878 року мінський генерал-губернатор відправив листа царю із пропозицією ввести відсоткове обмеження учнів і студентів єврейської національності. Причому як один із найвагоміших аргументів було наведено той факт, що більшість освічених євреїв стали революціонерами. Однак введена ця норма була лише у 1887 році вже урядом Олександра III. Отже, відтепер, при прийомі євреїв до навчальних закладів, їхня загальна кількість мала становити в межі дозволеної осілості – 10%, а поза межею (в тому числі і в Києві) – 5%. Це правило мало бути вписаним до уставів середніх та вищих шкіл, які мали статус державних навчальних закладів. В окремі роки, після встановлення процентної норми прийому євреїв взагалі не було, оскільки вона обчислювалась не від загальної кількості вступників, а від загальної кількості євреїв, які навчалися у даному навчальному закладі [1].

Через деякий час кількість студентів-євреїв скоротилась на 48%. Протягом наступних тридцяти років (1887-1917 рр.) припустимий відсоток євреїв у вищих навчальних закладах то збільшувався, то знову зменшувався, то, на короткий час, відмінявся зовсім, як от, приміром, у 1905 році. Але, в будь-який період, зазвичай кількість вступників-євреїв перевищувала норму – і відбувався жорсткий відбір. Та часто він здійснювався не на користь талановитих і розумних, а на користь дітей із заможних родин [1].

Опосередкованим доказом цього є єврейський студентський самоперепис, здійснений у Києві 1910 року, який надав такі

дані: 16,5% студентів і 7,7% курсисток – це діти крупних торговців, фабрикантів, банкірів, домовласників та ін.; 34,2% студентів і 46,3% курсисток – діти торговців, фабрикантів, банкірів, домовласників середніх статків; 9% студентів і 9,3% курсисток – дітей лікарів, адвокатів, професорів, учителів та ін. 3,1% студентів і 1,4% курсисток – дітей ремісників; 1,9% студентів і 1,5% курсисток – дітей осіб, які обслуговували єврейське суспільство; менше за все було дітей сільських землевласників – 1,6% студентів [2].

Особливим чином «єврейське питання» вирішувалось у мистецьких закладах освіти, в яких, як стверджує генеалогічний портал «Еврейские корни», «процентна норма» не вводилась. Однак, виникали проблеми із дозволом на перебування, наприклад, у місті Києві іногородніх євреїв, які бажали вчитись музики та образотворчому мистецтву. Подібні питання потрібно було вирішувати на рівні місцевого генерал-губернатора – начальника Південно-Західного краю [1].

Ймовірно Лисенко як директор Музично-драматичної школи був не байдужий до долі іногородців, про що яскраво свідчить той факт, що він сам протягом останнього десятиліття свого життя клопотався щодо «єврейського питання». Можливо, причиною цього було те, що як педагог М. Лисенко бачив великий талант, творчий потенціал та, що найважливіше, працелюбність учнів, а не приналежність до тієї або іншої нації.

Існують документи, які свідчать, що 1904 року М. Лисенко писав прохання до Міністра Внутрішніх Справ «<...> о допущении къ приему в принадлежащую ему въ гор[оде] Киевъ музыкально-драматическую школу евреевъ, имъющихъ право жительства въ Киевѣ, безъ ограничения числа поступающихъ 10 % отношениемъ къ числу всехъ учащихся» [11] і в результаті, того ж року, на рівні Київського, Подольського і Волинського Генерал-Губернатора вирішує це питання позитивно, про що дізнаємось із листа Генерал-Губернатора до Міністра Внутрішніх Справ: «<...> по делу о музыкально-драматической школе Иконникова в г. Киевѣ Министерство Внутренних Дел, в [отзыве] от 30 Июня <...> за № 13322, признало несоответственнымъ включать в уставъ школы упомянутое ограничение. Согласившись с мнениемъ Министерства по этому Делу, я полагаю² бы допустить возможно справедливымъ установить и для школы Лисенко те же правила, какиѣ утверждены для школы Иконникова» [12].

Однак, з огляду на сказане раніше щодо постійних змін протягом 1887-1917 рр. у правилах вступу єврейської молоді до середніх і вищих навчальних закладів Російської імперії та у коливанні припустимого відсотку учнів і студентів цієї національності, можна стверджувати, що це питання у 1904 р. не було остаточно вирішеним. Тим більше, що в даному конкретному випадку мова йде про результат справи на рівні Київського, Подольського і Волинського Генерал-Губернатора. А отже, для повного затвердження змін до статуту своєї школи М. Лисенко мусив вирішувати це питання у Петербурзі.

Як свідчать листи композитора, датовані 1912 роком, до земляка і приятеля П.Я. Стебницького, який на той час перебував у Петербурзі, ця справа або була на довгий час відкладена Лисенком, або всі ці роки так і не отримала остаточної згоди від царської влади.

Через труднощі в отриманні дозволу щодо «єврейського питання» М. Лисенко у досить поважному віці (на той час йому вже виповнилось 70 років) був змушений сам їхати до Петербургу, а пізніше непокоївся, що через затримки на різних інстанціях не встигне надрукувати змінений Устав школи до початку нового навчального року. Про це свідчить черговий лист до П.Я. Стебницького, датований 26 липня того ж року: «Як Вам відомо, що я головніше приїздив у Петербург в апрілі змінити трохи статута своєї Школи <...>. Устав, <...>, був поданий у М[инистерство] в[нутренних] д[ел] в Департамент общ[их] д[ѣл], і хоч Департамент (віце-директор Шимкевич) і обіцяв скінчити у половині мая, але вислав тільки в іюні. Тепер же яка тяганина. Вислано Устав в Київ до генерал-губ[ернатора] на заключеніє і в управл[іння] Императ[орского] русского муз[ыкального] о[бщест]ва на заключение и утверждение. З цього поводу я двічі вже в і д с і л ь посилав заказні листи до Габеля в Петербург <...>. А треба, щоб він, не гаючись, дав свій осуд, благоприятное заключеніє і чим скорш одіслав до М[инистерства] в[нутренних] д[ел] (Департамент общ[их] дел), щоб воно, не гаючись, вислало в Київ, бо інакше наступить август, не вспію я напечатати Устава, а поки не напечатаю та не одішлю до губернатора і генерал-губернатора, то не маю права ні рекламувати про початок Школи, про условия вступу і таке інше, на що з мене начальство взяло й підписку» [10].

Як зазначає Р.М. Скорульська у примітках до одного з листів П.Я. Стебницькому, ймовірно, новий варіант Статуту школи М.В. Лисенка все ж

таки було одержано, адже прийом до школи того року відбувся [15]. Але, на жаль, залишається невідомим, чи ця відповідь на прохання композитора була позитивною, а якщо позитивною – то як довго тривало це послаблення відносно прав євреїв на одержання освіти в його Музично-драматичній школі.

Доступність освіти була настільки важливою вимогою для євреїв, що всі інші, в тому числі національні вимоги, відводились ними на другий план. Відміна «відсоткового обмеження» після 1917 року викликала такий підйом, що навіть болючі економічні питання значної частини єврейського населення стали менш важливими. В результаті, вже у 30-ті рр. відбулись радикальні зміни у соціальному складі та у рівні освіти представників цієї талановитої, розумної і працелюбною нації.

Отже, в результаті нашого дослідження можна зробити висновок, що директор і педагог Музично-драматичної школи М.В. Лисенко патріот і ревний прибічник національної ідеї протягом усього життя боровся за право на життя та процвітання української культури, був прихильним до представників інших національностей та у своїй діяльності не тільки не здійснював утиску у ставленні до них, але й послідовно боровся за їхні права.

Було б сміливим кроком припустити, що М. Лисенко як громадський діяч та патріот проводив невидимі паралелі між українською і єврейською націями відносно їх історичної долі і вимушеної боротьби за власні права. А можливо, причиною прихильності композитора до єврейської молоді і дійсно була сила їх таланту та беззаперечна повага до таких якостей їхнього характеру, як наполегливість в отриманні знань та висока працездатність в опануванні певним музичним інструментом, власним голосом чи артистичністю.

Примітки

¹ Михайло Венедиктович Микиша – згодом відомий оперний співак, професор Київської консерваторії [6, с. 583].

² в оригіналі – «полагаю». Така неточність тексту, ймовірно, сталася через закреслення двох слів у реченні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еврейские корни [Электронный ресурс]: генеалогический портал. – Режим доступа: http://j-roots.info/index.php?option=com_content&view=article&id=69&Itemid=94.
2. Иванов А.Е. Еврейское студенчество в Российской Империи в начале XX века. Каким оно было? / Еврейские корни [Электронный ресурс]: генеалогический портал. – Режим доступа: http://j-roots.info/index.php?option=com_content&view=article&id=69&Itemid=94.
3. Коваленко. П. Перша українська музично-драматична школа та її організатор – М.В. Лисенко // М.В. Лисенко у спогадах сучасників / Упорядник О. Лисенко; Ред. та комент. Р.Пилипчука. – К.: Музична Україна. – 1968. – 821с.
4. Лист М.В. Лисенка до дітей від 30 червня 1912 р. – Музей Миколи Лисенка (ММЛ), Д/м – 556.
5. Лист М.В. Лисенка до дітей від 27/14 липня 1912 р. – ММЛ, Д/м – 559.
6. Лист М.В. Лисенка до І.Л. Шрага №436 від 8 червня 1905 р. // Лисенко М. Листи / [упоряд. Р.М. Скорульська]. – К.: Муз. Україна, 2004. – С. 396-397.
7. Лист М.В. Лисенка до І.П. Андріанопольської від 24 квітня 1908 р. – НГА ІМФЕ (ф. 24—2, № 115); ММЛ, РД № 29.
8. Лист М.В. Лисенка до М. Менцинського №433 від 5 квітня 1905 р. // Лисенко М. Листи / [упоряд. Р.М. Скорульська]. – К.: Муз. Україна, 2004. – С. 392.
9. Лист М.В. Лисенка до П.Я. Стебницького від 18 березня 1912 р. – ІР НБУВ, Ф. III, № 52477.
10. Лист М.В. Лисенка до П.Я. Стебницького від 26/13 липня 1912 р. – ІР НБУВ, Ф. III, № 52479.
11. Переписка с Министерством Внутренних Дел о музыкально-драматической школе Лысенка. – ЦДІАК України, Ф. 442, Оп. 622, Спр. 486, 50 арк.
12. Переписка с Министерством Внутренних Дел о музыкально-драматической школе Лысенка. – ЦДІАК України, Ф. 442, Оп. 622, Спр. 486, 51 арк.
13. Письмо Н.В. Лысенко об ученике его музыкально-драматической школы Ароне Меле, арестованном по обвинению в принадлежности к Украинской Революционной Партии. – Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (ЦДІАК України), Ф. 274, Оп. 1, Спр. 1175, 141 арк.
14. Письмо Н.В. Лысенко об ученике его музыкально-драматической школы Ароне Меле, арестованном по обвинению в принадлежности к Украинской Революционной Партии. – ЦДІАК України, Ф. 274, Оп. 1, Спр. 1175, 142 арк.
15. Примітка до листа М.В. Лисенка до П.Я. Стебницького №543 від 26/13 липня 1912 р. // Лисенко М. Листи / [упоряд. Р.М. Скорульська]. – К.: Муз. Україна, 2004. – С. 605.
16. Шульгіна В. Музична україніка / Валерія Шульгіна. – Київ.: НМАУ, 2000. – 250 с.